

ΠΡΩΤΟΠΡ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ-ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΜΑΣ

Ἡ συμπλήρωση 100 χρόνων ἀπό τήν Μικρασιατική καταστροφή μᾶς δίνει τήν εὐκαιρία νά ἐξαγάγουμε μερικά συμπεράσματα, τά ὅποια μποροῦν νά ἀποτελέσουν ἀφορμές προβληματισμοῦ κυρίως γιά τήν νεώτερη γενιά. Κι αὐτό διότι ἡ μεγάλη περιπέτεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἰωνίας, τοῦ Πόντου καί τῆς Καππαδοκίας δέν εἶναι κάτι πού πρέπει νά μείνει μόνο στήν ἀναζήτηση τῶν αἰτίων πού ὀδήγησαν στήν ἥττα καί τόν ξεριζωμό. Στήν πραγματικότητα εἶναι μία μοναδική εὐκαιρία νά ξανασπουδάσουμε τήν ταυτότητά μας στό σήμερα, ὄχι μέ τήν μορφή ἀπλῶς διδαγμάτων ἠθικοῦ ἢ δεοντολογικοῦ χαρακτῆρα, τά ὅποια οὐσιαστικά παραμένουν σέ ἐπίπεδο εὐχῶν, νοσταλγίας, κάποτε καί ἐθνικισμοῦ. Οὔτε εἶναι ἀρκετή ἡ διατύπωση κριτικῆς ὑπέρ ἢ κατά ἱστορικῶν προσώπων πού πρωταγωνίστησαν στά γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ Ἱστορία καί προφανῶς ἔχει διδακτικό χαρακτῆρα καί περιεχόμενο, καθώς εἶναι ἀπόπειρα ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας γιά πρόσωπα καί γεγονότα. Ὅμως δέν φτάνει αὐτή ἡ προσέγγιση, ὅταν τά πράγματα δέν μιλοῦν στήν καρδιά, ἰδίως τῶν νεώτερων, οἱ ὅποιοι καλοῦνται νά δώσουν ἀπαντήσεις στήν ἐξέλιξη τῆς ζωῆς τους, τόσο σέ προσωπικό ὅσο καί σέ συλλογικό ἐπίπεδο. Κι αὐτό εἶναι τό μείζον, καθώς ἤδη φτάσαμε στό τέλος τοῦ ἔτους τοῦ ἀφιερωμένου στήν Μικρασιατική καταστροφή καί κανεῖς αναρωτιέται τελικά τί θά μείνει.

Θά προσπαθήσουμε, καταγράφοντας κάποιες σκέψεις, νά δοῦμε ταυτοτικά στοιχεία, τά ὅποια μποροῦν νά μᾶς δώσουν ἀφορμές γιά γόνιμο διάλογο μέ τόν ἑαυτό μας καί μέ τά παιδιά μας.

Ἀξίζει τήν διερεύνησή μας τό ποιά ἦταν ἡ ταυτότητα τῶν Ἑλλήνων στήν Μικρασία. Πῶς τοποθετήθηκαν ἔναντι τῆς ἱστορίας καί τῆς παράδοσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πῶς τοποθετήθηκαν ἔναντι τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἀλλά καί πῶς

άντεξαν μέχρι τό 1922 νά συνυπάρχουν μέ τούς Τούρκους καί νά προκόψουν. Εἶναι ἄλλωστε ἀρκετή ἡ ἀναφορά στά μεγάλα ἔργα τῶν λογοτεχνῶν μας πού καταγράφουν τήν ἐπιβίωση, ὅπως καί τό τραῦμα τῆς καταστροφῆς, γιά νά ἀντλήσουμε στοιχεῖα πολύτιμα γιά τό σήμερα, μέ ἀναλογίες κατά τό δυνατόν ρεαλιστικές.

Ἐπιλέξαμε ἕνα ὄχι τόσο γνωστό τά τελευταῖα χρόνια λογοτεχνικό ἔργο, τό μυθιστόρημα τοῦ Κοσμᾶ Πολίτη «Στοῦ Χατζηφράγκου» (1962)¹. Μία λαϊκή συνοικία τῆς Σμύρνης, ὅπου ἔζησε ὁ συγγραφέας ἀπό τά δύο ὡς τά τριάντα τέσσερά του χρόνια, ἀποκαλύπτει ὄψεις τῆς ταυτότητας τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σέ συνδυασμό μέ τίς ἱστορικές μαρτυρίες, φανερώνεται κάτι σπουδαῖο: πῶς ὁ Ἑλληνισμός πάλεψε γιά νά προοδεύσει μέ κριτήριο τήν παιδεία, τό ἐμπόριο, τό ἀνοιγμα στόν κόσμο, ὄντας ὁ ἴδιος ἀνοιχτός στήν εὐρωπαϊκή διάσταση τῆς ζωῆς, ἰδιαίτερα στά παράλια τῆς Ἰωνίας, χωρίς νά φοβηθεῖ τήν ἀστικοποίηση, ἀλλά καί χωρίς νά νικηθεῖ ἀπό ἕνα αἴσθημα ὅτι σέ μία τουρκική ἐξουσία καί πλειοψηφία, θά ἔπρεπε νά ἀφομοιωθεῖ. Ὁ Ἑλληνισμός τῆς Μικρασίας εἶχε ἐπίγνωση τῆς διαφοροτικότητάς του σέ σχέση μέ τούς Τούρκους, ἀλλά καί τούς Εὐρωπαίους. Βάση αὐτῆς τῆς ἐπίγνωσης ἦταν καί παρέμενε ἡ ὀρθόδοξη πίστη καί παράδοση. Αὐτή τόν συγκροτοῦσε σέ κοινότητες, σέ συνοικίες, σέ ἑλληνικά χωριά. Ὁ Μητροπολίτης καί οἱ ἱερεῖς στήν πραγματικότητα ἀποτελοῦσαν τά πρόσωπα ἀναφορᾶς, τά ὁποῖα λειτουργοῦσαν ὡς συνεχή ὑπόμνηση τῆς διαφοροτικότητας. Μέ κέντρο τίς γιορτές τῶν Ἁγίων ὁ Ἑλληνισμός ἔσπινε τίς οικογενειακές γιορτές, τά γλέντια, τά προξενιά, τούς γάμους, τίς βαπτίσεις, τά μοιρολόγια, τίς μνήμες τῶν κεκοιμημένων, ὅ,τι δηλαδή κρατοῦσε καί τήν ἑλληνικότητα. Παρόλα αὐτά ὁ Ἑλληνισμός δέν ἦταν κλειστός στά ρεύματα τῆς Δύσης. Τό ἐμπόριο ἐξακολουθοῦσε νά τόν φέρνει στήν Εὐρώπη καί, ταυτόχρονα, στήν Ρωσία. Στόν νοῦ τοῦ Μικρασιάτη δέν πήγαινε ὁ ἐκκοσμηκευμένος τρόπος ζωῆς, ἡ ἄρνηση δηλαδή τῆς πίστεως καί τῆς Ἐκκλησίας καί ἡ πρόταξη τοῦ ἀτομικοῦ. Θά λέγαμε ὅτι διασώζονταν μία ἰσορροπία. Ἀπό τήν μία ἡ ἐπαφή μέ τήν Δύση, τό παρακολούθημά της, ἀπό τήν ἄλλη ἡ ἐπίγνωση τοῦ «τά πάντα δοκιμάζετε, τό καλόν κατέχετε», μέ κριτήριο τήν ἑλληνική παράδοση.

Περιγράφει χαρακτηριστικά ὁ Κοσμᾶς Πολίτης, ἀναφερόμενος στόν παπα-Νικόλα, ἕναν λόγιο κληρικό τῆς συνοικίας τοῦ Χατζηφράγκου:

«Ἔιχε μανία μέ τήν μουσική. Φοιτητής, εἶτανε περιζήτητος γιά τό μαντολίνο του καί γιά τί γλυκιά φωνή του, τενόρος μπαριτονάλε. Ἀκόμα τώρα, σοῦ ἄγγι-

¹ Κοσμᾶς Πολίτης, *Στοῦ Χατζηφράγκου*, ἐπιμέλεια Peter Mackridge, ΕΡΜΗΣ, Ἀθήνα 1990.

ξε τήν καρδιά σάν ἔσεργνε στήν ἐκκλησιά τό χειρουργικό καί τό “Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς”. Σ’ αὐτή τήν ἀγάπη του γιά τί μουσική χρωστοῦσε καί τήν ἀμαρτωλή φιλία του μέ τό σιόρ Ζαχαρία Σιμωνᾶ. Κι αὐτό πού εἶχε φανταστεῖ σάν τόν καλέσανε σήμερα στήν Μητρόπολη, εἶταν πώς θά τοῦ κάνανε παρατηρήσεις γιά τίς σχέσεις του μ’ ἕναν Ὁβραῖο»². Ὁ ἱερέας συζητοῦσε μέ τούς Ρωμαιοκαθολικούς κληρικούς τῆς Σιμόνης, συζητοῦσε μέ ἕναν Ἑβραῖο πού εἶχε μετακομίσει μέ τήν οἰκογένειά του ἀπό τήν Κέρκυρα στήν Σιμόνη, λειτουργοῦσε ὡς ἐνοποιετικό στοιχεῖο στήν συνοικία του. Καί ἀναρωτιόταν, δείχνοντας τήν ἀνθρωπιά καί τήν ἀγάπη πού πῆγαζε ἀπό τήν αὐθεντική ἑλληνορθόδοξη παράδοση, ἀλλά καί τόν προβληματισμό τοῦ ἀνθρώπου πού δέν δέχεται ἕνα τυφλό «πίστευε καί μὴ ἐρεῦνα», καθὼς παλεῦει μέσα του νά βρεῖ ἀπαντήσεις γιά τήν ζωή: «τό πελαγίσιο ἀεράκι θροῖζε ἀπό κλαροῖ σέ κλῶνο. Καί ξαφνικά, μία τριλία χάδεψε τόν νυχτερινό ἀέρα. Τῆς ἀποκρίθηκε μίαν ἄλλη τριλία, ὑστεραμίαν ἄλλη, καί σέ λίγο γέμισε ἀγάπη ὁ τόπος. Ἀγάπη γιά τόν ἀνθρώπο, ἀγάπη γιά τό δοῦλο. Δέν μπορεῖ παρά νά χαίρεται ὁ Θεός βλέποντας πώς ὁ δοῦλος ζητάει νά βρεῖ ἐδῶ κάτω τί λύτρωση ἀπό τόν κύριό του. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἀρχίζει ἀπ’ τήν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου, σκέφτηκε ὁ παπα-Νικόλας. Καί σκέφτηκε ἀκόμη: Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους; Naί. Ἀγαπᾶτε τούς ἐχθρούς ὑμῶν; Naί, τελοσπάντων. Μά ὄχι τούς ἐχθρούς τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι τούς ἐχθρούς τῆς ἀνθρωπιάς... Συγκεντρωμένος στήν ἀγάπη του γιά ὅ,τι ζεῖ καί ἀγαπάει καί ἀγωνίζεται καί χαίρεται καί ὑποφέρει, ξημερώθηκε μέσα στήν Ἀποκάλυψη τῶν ἀπδονιῶν»³.

Ἔτσι ὁμως ἦταν οἱ χριστιανοί τῆς Μικρασίας. Ἀπό τήν μία σκεφτόντουσαν παραδόσεις καί ἀντιλήψεις πού τούς κρατοῦσαν στά «ἴδια» καί ἀπό τήν ἄλλη νικοῦσε ἡ ἀρχοντιά τῆς ἀγάπης πού σέ κάνει νά ἀνοίγεις τήν καρδιά σου: «Στή μεγάλη σκόλη τῆς Σκηνοπηγίας, ἡ σιόρα Φιόρα, ἡ γυναῖκα τοῦ σιόρ Ζαχαρία τοῦ Ὁβραίου, μοίραζε στή γειτονιά γλυκά καί φρούτα, κ’ οἱ χριστιανές νοικοκυρές τῆς στέλνανε τό Πάσχα τσουρέκια καί κόκκινα αὐγά... Ἡ στάση τῶν παιδιῶν τοῦ μαχαλά, εἶχε, βέβαια, σημασία. Σταματοῦσανε τίς κουβέντες τους ὅποτε ἀνταμιώνανε κάποιον ἀπό τούς Σιμωνᾶ, σά νά μαζεῦονταν στὸν ἑαυτό τους. Λές καί πλανιότανε κάποιον μυστήριο, πού ὅπως κάθε τί τό ἄγνωστο, τά φόβιζε μαζί καί τά τραβοῦσε... Μά τά παλικαράκια τοῦ μαχαλά καλοβλέπανε τήν Πέγλα, τήν κόρη τοῦ σιόρ Ζαχαρία»⁴.

² βλ. *Πολίτης*, ὅ.π., σ. 40.

³ βλ. *Πολίτης*, ὅ.π., σσ. 36-37.

⁴ βλ. *Πολίτης*, ὅ.π., σσ. 43-44.

Καί ἡ συνύπαρξι μέ τούς Τούρκους εἶχε ἀνάλογη βάση: τίς καλές σχέσεις καί τίς ἰσορροπίες, ὅπου χρειαζόταν. Γιά παράδειγμα, στήν λιτάνευσι τῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅταν γινόταν δέησι «ὁ τελετάρχης –ἔτσι ἄς τόν ποῦμε– ἀνέβαινε σ' ἓνα πεζούλι, σήκωνε τό καπέλο του ψηλά καί φώναζε:

- Ζήτω ἡ Αὐτοῦ Αὐτοκρατορική Μεγαλειότης ὁ Σουλτάνος ἡμῶν Ἀβδοῦλ Χαμίτ ὁ δεύτερος!

- Ζήτωω!

- Ζήτω ἡ Αὐτοῦ Βασιλική Μεγαλειότης ὁ Βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων Γεώργιος ὁ πρώτος!

Ἔ, τότε πιά εἶτανε πού γκρέμιζε ὁ οὐρανός ἀπ' τίς ζητωκραυγές. Ἐβλεπες νά πεταρίζουν τά γαλάζια του κομμάτια. Θά τά ἴπιανες, νά πίδαγες λίγο ψηλά, μέ σπκωμένα χέρια»⁵.

Καί ἡ σκέψη καί ἡ διδαχή τοῦ ἱερέα, πού ἀποτυπώνει τήν ζωή τῆς κοινότητος καί τήν πίστη της, θά ἀποκαλυφθεῖ συγκλονιστικά στήν σκηνή τῆς ἐξομολόγησις ἑνός παλικάριου πού γίνεται φονιάς καί ἔρχεται νά ἐξομολογηθεῖ:

«Δέ βρισκόσουνά σέ ἄμυνα. Παραφέρθηκες. Στή θέσι σου, μπορεῖ νά ἴκανα κι ἐγώ τό ἴδιο, ἄν... (κόμπιασε μιά στιγμῆ ὁ παπάς) ἄν μοῦ ἴκανε... ἄν μοῦ ἴλεγε αὐτά τά λόγια ὁ ἄλλος. Μά ἡ ζωή, κι ἑνοῦ μέρημγκα ἡ ζωή ἀκόμα, εἶναι τό πιό ἱερό πράμα στόν κόσμο. Ὅλα τά φτιάνει ὁ ἄνθρωπος, μόνο ζωή δέν μπορεσε νά φτιάξει. Γιά νά σέ βαραίνει τόσο ἡ ψυχῆ σου, θά πεί πώς εἶσαι καλός ἄνθρωπος. Μά πρέπει νά τιμωρηθεῖς γιά τήν πράξι σου, ἀλλιῶς, ἴσα ἴσα γιατί εἶσαι καλός ἄνθρωπος καί μέ συνείδησι ποτέ σου δέ θά ἴσυχάσεις. Ἄν δέν εἶτανε νά πέσεις σέ χέρια ἐκδικητικά, θά σέ συμβούλευα νά πᾶς ἀμέσως νά παραδοθεῖς. Ἐγώ, κι ἔτσι ἀκόμα θά παραδινοῦμαι. Κάνε ὅπως ξέρεις». Καί στήν ἀπόφασι τοῦ φονιά νά μὴν ἀκολουθήσει τήν συμβουλή τοῦ ἱερέα, ὁ ὁποῖος νιώθει ὅτι δέ μπορεῖ νά βοηθήσει τόν ἄνθρωπο νά βρεῖ διεξοδο, παρότι τοῦ προσφέρει καί ὡς λύσι τό ἄσυλο τῆς ἐκκλησίας γιά νά μὴν πάει φυλακή, ὁ παπα-Νικόλας κατανοεῖ τά μέτρα του:

«Τό παλικάρι σπκώθηκε ἀπό γονατιστός πού εἶταν. Πρώτη φορᾶ σήκωσε τά μάτια του καί κοίταξε τό γέροντα. Τά μάτια τοῦ παπα εἶχαν μιά πονεμένη γλύκα.

- Θά παιδευτῶ στήν ἄλλη ζωή;

- Θά παιδευτεῖς σέ τούτη τή ζωή.

- Στό ἔλεος τοῦ Θεοῦ, μουρμούρισε ὁ φονιάς.

⁵ βλ. *Πολίτης*, ὁ.π., σ. 62.

Βγήκε από τήν κάμαρη τρικλίζοντας, πῆγε στήν ἐξώπορτα, τήν ἀνοιξε, καί χάθηκε μέσ στή βροχή.

- Λοιπόν; ρώτησε ὕστερα ἡ παπαδιά τόν παπα-Νικόλα.
- Δέν εἶμαι εὐχαριστημένος ἀπό τόν ἑαυτό μου, ἀποκρίθηκε.

Χρόνια ὕστερότερα, μαθεύτηκε πώς ὁ Πέτρος Ζαγκουλέας σκοτώθηκε στόν πόλεμο τοῦ '12»⁶.

“Ὅλα αὐτά σέ μά πόλη στήν ὁποία τραγουδοῦσαν ρωμέικα καί εὐρωπαϊκά, χόρευαν καρσιλαμά καί χασάπικο καί, τήν ἴδια στιγμή, πόλκα, «εὐρωπαϊκό χορό...ἀγκαλιαστό»⁷, εἶχαν ὀργανωμένες θεατρικές ὁμάδες⁸ καί δέν ξεχώριζαν σέ κάτι ἀπό τήν ἀστική Εὐρώπη. Δέν ἔπαυαν ὅμως νά πιστεύουν στά θαύματα, στά εἰκονίσματα, ὅπως ἐκεῖνο τῆς «Πικραμένης Παναγιᾶς πού δέν ἄφηνε τούς ἀνθρώπους νά παύουν νά ἐλπίζουν – καί ἴσως αὐτό νά ἔτανε τό μεγαλύτερο θαῦμα τῆς. Κ' ἡ Παναγία φαινότανε ὀλοένα πιό πικραμένη, καί δάκρυζε κάθε Μεγάλη Παρασκευή, ἕνα πηχτό κεχρμπαρανέιο δάκρυ, ὥσπου κάπκε κι αὐτή μαζί μέ ὀλάκερη τήν πολιτεία»⁹.

Καί νά παλεύουν νά κρατήσουν ἀτόφια τήν ὀρθόδοξη ταυτότητά τους, ζῶντας τήν προπαγάνδα τῶν προτεσταντῶν, οἱ ὁποῖοι δέν ἔπαυαν νά λειτουργοῦν ὅπως στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας οἱ μισσιονάριοι¹⁰. Καί εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση τῶν ὀρίων ἀνάμεσα στήν συνύπαρξη καί τόν διάλογο καί τήν ἀπάρνηση τῆς πατροπαράδοτης πίστεως. «“Μασόνικια” ἐκκλησιά, εἶταν ἡ προτεσταντική ἐγγλέζικη ἐκκλησιά, στήν Πούντα, κοντά στήν πλατεία τοῦ Σταθμοῦ. “Ὅπως ὄλοι οἱ καθολικοί εἶταν οἱ “φράγκοι”, ἔτσι κι ὄλοι οἱ προτεστάντες εἶταν “οἱ μασόνοι”. “Μασόνικο” εἶταν καί τό κολέγιο πού διατηροῦσαν οἱ Ἀμερικάνοι μισσιονάριοι κοντά στό Τσαί, στά Ταμπάχανα, κείθε ἀπό τήν Ἀρμενιά. Σκορπάγανε πολλά λεφτά γιά τόν σκοπό τους. Ἀπό τό μαχαλά τοῦ Χατζηφράγκου, εἶχανε καταφέρει ν' ἀλλάξοπιστήσουν ἕνα σκιτζή. Ὁ γιός του φοιτοῦσε τζάμπα στό κολέγιο, ἔπειτα οἱ μισσιονάριοι θά τόν στέλνανε στήν Ἀμερική γιά νά σπουδάσει, λέγανε, τέλεια τί μασονία. Εἶτανε βαφτισμένος Γιάν-

⁶ βλ. *Πολίτης*, ὀ.π., σσ. 78-79.

⁷ βλ. *Πολίτης*, ὀ.π., σ. 96.

⁸ βλ. *Πολίτης*, ὀ.π., σ. 111.

⁹ βλ. *Πολίτης*, ὀ.π., σ. 100.

¹⁰ βλ. γιά τήν δράση τους π. Γεωργίου Μεταλλνοῦ, *Παράδοση καί Ἀλλοτρίωση*, ἐκδ. ΔΟΜΟΣ, Ἀθήνα 1986, σσ. 259 κ.έ., ὅπως ἐπίσης καί ἐκτεταμένη διαπραγμάτευση στοῦ ἰδίου *Τό Ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς εἰς τήν Νεοελληνικήν κατά τόν 19^ο αἰῶνα*, Ἀθήνα 1977, σσ. 58 κ. ἔ. καί 71 κ. ἔ., ὅπου καί ἐνδιαφέρον ἀρχαιακό ὕλικό.

νης, μά τώρα οί δικοί του, καθώς κι ένα παιδί από άλλο μαχαλά, πού έρχότανε καί τόν έπαιρνε καμιά φορά, τόν φωνάζανε Τζών. Είχανε κάτι τό γλειμμμένο, τό ρουφνημένο αυτά τά δυό παιδιά. Περπατάγανε αλύγιστα, λές κ' είχανε καταπιεί μπαστούνι, τά μάτια τους δέν παιζανε δεξιά ζερβά, σά νά ντρεπόντουσαν καί σύγκαιρα νά κάνανε τόν αδιάφορο. Τ' άλλα παιδιά τοῦ μαχαλά, σταματούσανε τά παιχνίδια τους στό πέρασμά τους, τά βλέπανε σάν κάτι αφύσικο αυτά τά δυό παιδιά, πού δέ λέγανε "μωρέ", δέ βλαστημάγανε, δέ στέλνανε στό διάολο κι ακόμα παραπέρα»¹¹.

Στό πλαίσιο αυτό δέν έπανε τό όραμα τῆς Μεγάλης Ίδέας νά συνεχέι μεγάλους καί μικρούς, μέ αποτέλεσμα νά αναρωτιοῦνται:

«-Βρέ Σταυράκη, πώς θά `ναι σά θά `μαστε ελεύτεροι;

- Δέν ξέρω. Νά, θά `μαστε ελεύτεροι.

- Ξέρεις πώς θά `ναι; Άντί Τοῦρκοι ζαπτιέδες, θά `χομε Έλληνοι ζαπτιέδες. Αυτή τήν ιδέα έχω. Βρέ μεγαλειό!

- Κι ύστερα θά πάρομε τήν Πόλη καί τήν Άγια Σοφιά.

- Αυτό, μπορεί ν' άργήσει ακόμα. Γιατί, τό βασιλιά πού θά πάρει τήν Πόλη, πρέπει νά τόν λένε Κωνσταντίνο: Κωνσταντίνος έχασε, Κωνσταντίνος θά λάβει. Σά θά γίνει βασιλιάς ό Κωνσταντίνος ό διάδοχος θά πάρομε τήν Πόλη.

- Ποῦ το ξέρεις;

- Μοῦ τό `πε ό πατέρας μου, άποκρίθηκε ό Άρίστος. Τό γράφουνε τά παλιά βιβλία. Λέει πώς θά μᾶς φέρουνε καί πολλά λεφτά. Εἶναι πλούσια ή Έλλάδα.

- Μωρέ, τά λεφτά κοιτάξεις τώρα; Ψωμί κι ελιά, Έλληνα βασιλιά!

- Ώχ, μανούλα μου!

- Βρέ! Πρόσεξε; Κάνει ρίμα: ψωμί κι ελιά, κι Έλληνα βασιλιά.

- Ζήτω ή Έλλάς!

- Μέθυσες, μωρέ Άρίστο;

- Ναί, από δόξα καί μεγαλειο»¹².

Οί Μικρασιᾶτες δέν είχαν σκοπό νά ανακατευθοῦν στόν μεγάλο Διχασμό. Δέν προχωροῦσαν μέ βάση τίς πολιτικές διαμάχες καί συγκρούσεις, δέν έννοοῦσαν νά πορευθοῦν ως όπαδοί τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου ή τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου. Τό όνειρό τους ήταν νά γίνουν Έλλάδα, νά διαφεντεύουν οί Έλληνες τήν Μικρασία καί νά ξαναγίνει ἴσως ή Κωνσταντινούπολη ή πρω-

¹¹ βλ. *Πολίτης*, ό.π., σ. 123.

¹² βλ. *Πολίτης*, ό.π., σσ. 132-133.

τεύουσα της Ελλάδας. Καί πίστευαν ότι αφού ο διάδοχος ήταν Κωνσταντίνος, θά ήταν αυτός που ως νέος Παλαιολόγος θά έπαιρνε την Πόλη, εκπληρώνοντας τά όνειρα του Έλληνισμού. Γι' αυτό και υποδέχτηκαν τόν ελληνικό στρατό μέ την ευτυχία της ελευθερίας, όχι την επιθυμία της εκδίκησης έναντίον των Τούρκων για τά 500 σχεδόν χρόνια σκλαβιάς. Δέν ήταν ένας έθνικισμός ανωτερότητας τό κριτήριο της ταυτότητας τους, αλλά τό αίσθημα του συν-ανήκειν στην πατρίδα. Ό διχασμός όμως στά έλλαδικά πράγματα ήταν ή αιτία της διάφευσης των ονείρων, της καταστροφής και του ξεριζωμού.

«Είχανε, πού λές, κατέβει προσφυγιά στην πολιτεία για νά γλιτώσουν τί ζωή τους. Βλέπεις, πιστεύανε πώς ό ελληνικός στρατός, θά κράταγε την πολιτεία, όπως βεβαιώνανε μπαμπέσικα, μέρες πρωύτερα, από την Άρμιοστεια. Κι απέ, σου λεί, θάλασα είτανε, λιμάνι, σίγουρα ή ελληνικά κυβέρνηση θά χει στείλει βαπόρια νά παραλάβουν τόν κοσμάκι. Ναί, είχανε στείλει δυό τρία βαπόρια, πού παραλάβανε μονάχα τίς δικούς τους, από την Άρμιοστεια κι από την Έθνική Τράπεζα. Είχε ανοίξει κατάσταση ή Έθνική Τράπεζα στην πολιτεία μας, και τώρα ήπρεπε νά σώσει τά λεφτά, την κάσα της. Μπρός στά λεφτά τ' είναι ή ζωή του ανθρώπου; Μή φύγετε, Μας λέγανε, θά ξανάρθομε, ζήτω ή Ελλάδα!»¹³.

Σήμερα κυκλοφορούνται έξαιρετικά βιβλία¹⁴, τά όποια, άλλοτε από την μία πλευρά, άλλοτε από την άλλη, άλλοτε μέ ψυχραιμία, προσπαθούν νά έρμηνεύσουν τά γεγονότα, τά κίνητρα των προσώπων, νά μās βοηθήσουμε νά κατανοήσουμε που τό δίκιο, που τό άδικο, που ή αλήθεια, που τό ψέμα. Όμως, αν δοϋμε μέ βάση την γνώμη των ανθρώπων που ξεριζώθηκαν από τόν τόπο τους, αφού πρώτα χιλιάδες έξ αυτών βρήκαν μαρτυρικό τέλος, θά κατανοήσουμε ότι υπάρχει και εκείνη ή διάσταση του Έλληνισμού που μās δίνει, μέ την σειρά της, ταυτότητα που δέν θά την θέλαμε: είναι ή διχόνοια που πηγάζει από τόν έγωκεντρισμό και την εξουσιομανία, ή όποια προτάσσει τόν ατομοκεντρισμό εις βάρος της συλλογικότητας, την προτεραιότητα του συμφέροντος των λίγων και την άδιαφορία για τούς πολλούς. Οί δυό παρατάξεις

¹³ βλ. *Πολίτης*, ό.π., σσ. 145-146.

¹⁴ Σημειώνουμε τά κατά τί γνώμη μας πολύ ενδιαφέροντα: Γιώργος Μαυρογορδάτος, *1915: Ό έθνικός διχασμός*, εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα 2015, Αθηνά Κακούρη, *Τά δυό Βήτα*, εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 2016, Άγγελος Συρίγος και Εϋάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή 50 έρωτήματα και απαντήσεις*, εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα 2022 και Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Ό έθνικός Διχασμός και ή κορυφωσή του Η ΔΙΚΗ ΤΩΝ "ΕΞΤ" έξιλασμός ή δικαστικός φόνος*;, εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα 2022.

στήν πραγματικότητα έπαιξαν μέ τά συναισθήματα τών ανθρώπων πού θεωρητικά ήθελαν νά προστατεύσουν. Έκαναν τήν έκστρατεία όχι μέ τόν νοϋ τους στους Μικρασιᾶτες Έλληνες, ἀλλά κοιτώντας κυρίως καί συνεχῶς πρὸς τήν αντίπαλη παράταξη. Γι' αὐτό καί δέν δίστασαν νά ἐγκαταλείνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπροστάτευτους στήν τουρκική κακουργία, ὅπως ἐπίσης καί νά συναιέσουν ἀμαχητί στήν ἀνταλλαγὴ τών πληθυσμῶν, διότι θεώρησαν ὅτι ἔτσι θά ξεκαθαρίζονταν ὀριστικά οἱ λογαριασμοί μέ τήν ἄλλη πλευρά τοῦ Αἰγαίου. Έμεινε μόνη δίπλα στόν Μικρασιάτη Έλληνα ἡ Ἐκκλησία, γιά νά συμπορευθεῖ στό μαρτύριό του.

«Μαθεύτηκε πὼς πετσοκόψανε τό δεσπότη στό Κονάκι. Πῆγε ν' ἀπολογηθεῖ στόν πασᾶ, κι ἐκεῖνος τόν παράδωσε στόν τουρκικό λαό νά τόν δικάσει. Ὅσο κι ἂν φέρθηκε ἀσυλλόγιστα ὁ Χρυσόστομος, μοῦ λέει ὁ μπαρμπέρης, τά χρόνια τῆς κατοχῆς –ἂν καί, νά πεις, ἂν φερνότανε μέ νοῦ καί γνώση, θά τόν βγάζανε προδότη– ὅσο κι ἂν φέρθηκε ἄμυαλα, ὥστόσο δέν παράτησε τό ποιμνιό του, δέν ἤφυγε μαζί μέ τίς ἄλλοι, πού τό σκάσανε κρυφά, ἐνῶ βεβαιώνανε πὼς θά κρατάγανε τήν πολιτεία καί πὼς δέν εἶχαμε κανένα κίνδυνο. Τό σκάσανε κρυφά. Εἶναι οἱ μεγάλοι φταιχτες κι αὐτοί, κι ἐκεῖνοι πού τοὺς στείλανε. Μά, νά πεις, ξένοι ἤρθανε στόν τόπο, σάν ξένοι φερθήκανε, ξένοι φύγανε, ὀχτροί...Νά, μοῦ λέει ἀκόμα, τό ξέρω ἀπό πελάτη μου, γιατί ἀπαγορέψανε νά τό γράφουνε οἱ ἐφημερίδες: τότε πού κηρύξανε ἀπεργία οἱ ὑπάλληλοι μιᾶς Τράπεζας, καί στείλανε μίαν ἐπιτροπή στήν Ἀρμοστεία νά ἐκθέσουν τό δίκιο τους, τόν πρῶτο πού ἔκανε νά μιλήσει τόν μπάτσισε ὁ Στεργιάδης κ' ἠδιώξε τήν ἐπιτροπή. Πρὶν ἀπὸ τόν πόλεμο καί τή μεγάλη ἀμάχη, ὁ Τοῦρκος μᾶς σεβότανε. Αὐτοί, δέν τόν πονέσανε τόν τόπο. Δέν πονέσανε τίς ἀνθρώποι τοῦ τόπου. Καί, νά σου πῶ, κατά τή γνώμη μου, ὅσο τό συλλογιέμαι, μοῦ λέει ὁ μπαρμπέρης, πατρίδα δέν εἶναι μιά ἰδέα στόν ἀέρα, δέν εἶναι οἱ περασμένες δόξες κ' οἱ τάφοι καί τά ρημαγμένα μάρμαρα. Πατρίδα εἶναι τό χῶμα, ὁ τόπος, τά χωράφια κ' οἱ θάλασσες καί τά βουνά. Πατρίδα εἶναι οἱ σημερινοὶ ἀνθρώποι, κι ἀγάπη τῆς πατρίδας εἶναι νά θές τήν εὐτυχία τους. Τό λέω γιατί εἶμαι καλὸς Έλληνας... Αὐτά καί ἄλλα μοῦ ἔλεγε ὁ μπαρμπέρης, κι ἐγὼ κούναγα τό κεφάλι μου, μὴ ξέροντας τί ν' ἀποκριθῶ. Μ' ἔνα μπαρμπέρη δέν τά βγάζεις εὐκόλα πέρα στό λακριντί. Ἀνάθεμα τήν ὥρα, εἶπε στό τέλος ὁ μπαρμπέρης»¹⁵.

Ὅμως ἄς μὴν ἐξιδανικεύουμε τά πάντα. Τά στερεότυπα μποροῦν νά λει-

¹⁵ βλ. *Πολίτης*, ὁ.π., σ. 147-148.

τουργήσουν ως προσάναμμα για να νά μπει φωτιά πού να τροφοδοτεί συνεχώς τόν διχασμό. Καί τά στερεότυπα πηγάζουν από έναν κρυμμένο κάποτε, πραγματικό όμως φόβο για τόν άλλο, τόν διαφορετικό στην καταγωγή, τίς ιδέες, τήν κοινωνική τάξη, τήν εργασία, στόν όποιο είμαστε έτοιμοι να φορτώσουμε κάθε άνομία, αλλά και καλύψουμε τά δικά μας σφάλματα χρησιμοποιώντας τον ως προκάλυμμα.

«- Αμπάρωσε! Αμπάρωσε τήν πόρτα! Σφάζουνε τίς Όβραίοι! Βάζουνε στην Όβραιακή φωτιά! Πογκρόμ! Πογκρόμ!»¹⁶.

«-Γιατί κλαίς;, τόν ρώτησε. Δέν άπαντάς;...Λυπάσαι τούς Όβραίους;...Γιά τοῦτο κλαίς;...Οί Όβραίοι δέν έχουνε ανάγκη από συμπόνια, ούτε από αίσθημα. Ζητάνε τό δίκιο τους... Έγώ, άμαθη, δέν ξέρω ποιό είναι τό δίκιο τους. Μπορεί να ναι μιά πατρίδα... μπορεί να ναι τό εμπόριο... να ζούνε ήσυχoi... Μά δέν έχουνε ανάγκη από τή συμπόνια σου.

- Δέν μπορείτε να καταλάβετε... δέν μπορείτε να καταλάβετε...»¹⁷.

Όλη αυτή ή περιπέτεια, πού περιγράφει ό λογοτέχνης, πηγάζει από τό γεγονός ότι ό πνιγμός ενός παιδιού στην θάλασσα, τό σωμα του όποιου δέν βρέθηκε, θεωρήθηκε από κάποιους έργο τών Έβραίων τής Σμύρνης και έφερε στό προσκίnio τόν φόβο έναντιόν ενός λαού πού επρόκειτο να τόν πληρώσει άκριβά στόν Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο. Ό συγγραφέας περιγράφει τόν άγωνα του Μητροπολίτη και του δημογέροντα τής Σμύρνης να καταλαγιάσουν αυτόν τόν φόβο και να αφήσουν χρόνο για τήν αλήθεια. Τά fake news όμως είναι ισχυρά, όταν άποσκοπούν στό να τροφοδοτήσουν πάθη και να επιβάλουν άνωτερότητες. Είναι κάτι πού θα συναντήσουμε στόν Διχασμό. Τόν Ιούλιο του 1916, πριν ακόμα ό βασιλιάς Κωνσταντίνος όδηγηθεί στην έξορία από τόν θρόνο του, τά πάθη τά έξήψε ή πλαστή είδηση ότι δέκα χιλιάδες Γερμανοί ούλάνοι, δηλαδή λογχοφόροι ίππεις βρίσκονταν στην Λάρισα, έτοιμοι να επιτεθούν στους Άγγλογάλλους, καλεσμένοι από τόν Έλληνα βασιλιά¹⁸. Έτσι από κει και πέρα, ό εμφύλιος με τήν συμμετοχή τών Ξένων Δυνάμεων, επρόκειτο να άποτελέσει τήν βάση για τόν τελικό ένταφιασμό τής Μεγάλης Ίδέας. Γι αυτό και ή ταυτότητά μας δέν μπορεί να γίνει άθηντική, χωρίς αλήθεια και άγάπη.

Η Μεγάλη Ίδέα στην πραγματικότητα τελείωσε με τήν ήττα, τήν κατα-

¹⁶ βλ. *Πολίτης*, ό.π., σ. 225.

¹⁷ βλ. *Πολίτης*, ό.π., σ. 229.

¹⁸ βλ. Αθηνά Κακούρη, *Ούλάνοι στη Λάρισα*, εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 2018, σ. 243 κ. έ.

στροφί, τήν προσφυγιά, τήν μονιμότητα τῆς ἀνταλλαγῆς¹⁹. Δέν μποροῦμε νά ἀρνηθοῦμε τόν ρόλο τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στό ἀποτέλεσμα αὐτό²⁰. Στὴν ἀρνηση τῶν Βρετανῶν νά στηρίξουν ἔμπρακτα τόν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων στὴν Μικρασία, παρότι ἐμεῖς ἐξυπηρετούσαμε τὰ δικά τους συμφέροντα, ἄλλοι νά ἀπασχολοῦν τοὺς Τούρκους καὶ ἐκεῖνοι νά κρατοῦνε τίς θέσεις τους στὴν Μέση Ἀνατολί καὶ ὡς πρὸς τόν ἔλεγχο τῶν Δαρδανελίων, χωρὶς νά αισθάνονται τὴν πίεση κυρίως τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας, ἡ ὁποία ἔχτιζε ἕναν καινούργιο τότε κόσμο, τόν κομμουνιστικό. Στὴν ἐγκατάλειψή μας ἀπὸ τοὺς Γάλλους, οἱ ὁποῖοι ὑπέγραψαν σύμφωνα συνεργασίας μὲ τόν Κεμάλ, ἀφήνοντάς του πολύτιμο πολεμικό ὕλικό καὶ δείχνοντας ὅτι δέν θά παρέμβουν στὸν ἑλληνοτουρκικό πόλεμο. Στὴν ἀδιαφορία καὶ τῶν Ἰταλῶν, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν τὴν δική μας περιοχὴ γιὰ δική τους καὶ δέν ἀποδέχτηκαν τὴν ἑλληνικὴ παρουσία στὴν Ἰωνία. Τὴν συνεργασία τῶν Ρώσων μὲ τοὺς Τούρκους, κάτι πού ἀπετέλεσε γιὰ μίαν ἀκόμη φορὰ τὴν ἀπόδειξη ὅτι ἡ κοινὴ ὀρθόδοξη πίστη μας δέν προηγείται, ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τοῦ ἰσχυρότερου. Τὴν παντελῆ ἀδιαφορία τῶν Συμμάχων στὴν σφαγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀρμενικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὸν τουρκικό στρατό καὶ ὄχλο.

Γιὰ νά καρπίσει ἡ ταυτότητά μας πάντως χρειάζεται νά παλέψουμε μὲ τὰ πάθη μας, τὸ κυριότερο ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι τὸ αἶσθημα ὅτι μόνο ἐμεῖς ἔχουμε δίκιο. Εἶναι ἄλλο ὁ πατριωτισμός, ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα, ἡ ἐπίγνωσι τῆς ταυτότητας καὶ τῆς διαφοροτικότητάς μας καὶ ἄλλο ἡ ἀρνηση τῆς συνάντησις μὲ τὸν ἄλλο ἢ ἡ πολεμοκαπιλία. Ἄν σήμερα κάποιοι ὀραματίζονται ἐπιστροφή στὶς ἀλησμόνητες πατρίδες, ὀρμώμενοι ἀπὸ ἕναν ἀφελῆ ἐθνικισμό, τότε γιὰ μίαν ἀκόμη φορὰ λησμονοῦμε ὅτι δέν εἶναι τὰ ἐδάφη πού μᾶς λείπουν, ἀλλὰ τὸ ἦθος τῆς ταυτότητάς μας.

Ἡ νεώτερη γενιά ἀξίζει νά σπουδάσει τόσο τὴν ἱστορία, ὅσο καὶ τὴν παράδοση τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ τραγούδι, τὸν χορό, τὴν μαγειρικὴ, τὴν λογοτεχνία. Κυρίως ὅμως ἀξίζει νά δεῖ τὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς μας, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν βάση γιὰ νά διατηρήσουμε τὸν πατριωτισμό μας, τὴν εὐκαιρία τῆς συνύπαρξις σὲ μίαν παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, χωρὶς νά χάσουμε τὴν ἰδιοπροσωπία μας. Ἡ Ἱστορία μᾶς μαθαίνει τὰ δυνατὰ καὶ τὰ ἀδύναμα σημεῖα τοῦ λαοῦ μας. Μᾶς διδάσκει ὅμως τὴν μεγάλη ἀνάγκη νά μάθουμε νά πορευόμαστε στὸ ΕΜΕΙΣ. Αὐτό θά εἶναι καὶ ἡ ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον.

¹⁹ βλ. τὸ ἐξαιρετικό βιβλίον τοῦ Σωτήρη Ριζᾶ, *Τὸ τέλος τῆς Μεγάλης Ἰδέας- ὁ Βενιζέλος, ὁ ἀντιβενιζελισμός καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία*, ἐκδόσεις ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ, Ἀθήνα 2015.

²⁰ βλ. Ριζᾶς, ὁ.π., σ. 337 κ.έ.